

Ütled põlispuu, mõtled Hendrik Relve

Looduskirjaniku ja fotograafi
Hendrik Relvega vestelnud
Toomas Kukk

Sinu kui meie põhilise põlispuudest kirjutaja käest on paslik alustuseks küsida: kas meie põlispuud on tutvustatud piisavalt või annaks veel midagi enamat teha?

Ilmselt oled saanud juba ise nii vanaks meheks, et sulle olen põlispuuga samastuv olend. Põlispuude olukord muutub vahetpidamata, püüan uutel andmetel silma peal hoida. Põlispuudest süstemaatiliselt kirjutajaid pole juurde tulnud, aga üksikteateid tuleb internetist ja mulle otse teatajatelt liigagi palju. Minu arvates pole ajakirjanduses kunagi liiga palju põlispuudest kirjutatud, pigem ikka vastupidi.

Põlispuude andmestik muutub uskumatult kiiresti. Sellel järke pidada on põnev. Minu meelest peaksid põlispuude andmed olema süstemaatilisemad – senine andmestik on tohtu suur kuhi korrastamata andmeid ja võrdlusi. Viktor Masingu algatusel oleme Eesti Looduses kirjeldanud aasta puu suuremaid esindajaid kõrvuti, pannud nad ritta ja võrrelnud. Sellistest värsketest ja korrastatud andmetest tunnen suurt puudust.

Kes peaks seesugust andmebaasi pidama?

Praegusel ajal peaks selline andmestik olema veebis ja kergesti muudatav. Olen kümne aasta jooksul otsinud võimalust, kuidas seda teha. Mina ei pea olema sellise andmebaasi ülespanija – parem ongi, kui keegi teine seda teeb. Ülalpidamine nõuab vaeva ja järjepidevust, samuti rahalisi kulutusi. Praegu on järjekordselt uued lootused seoses hiljuti loodud loodushoiu fondiga. See suhteliselt uus organisatsioon on kuidagimoodi erametsandusega seotud. Loodame, et selle kaudu saame andmebaasi veebi üles panna.

Üks rahvusvahelisi puude andmebaase, mis mul on olnud silme ees kui võimalik eeskujuna, on www.monumentaltrees.com. See sai vist Ameerikast alguse, aga Euroopa andmebaasi loomise juures olin ise ka (foorum „The European champion tree“). Ise nimetavad nad end vahel puuküttideks, suurte puude jahtijateks. Selles võrgustikus on igasuguse päritoluga inimesi: biolooge, dendrolooge, lihtsalt entusiaste.

Nende andmebaasil on päris ilus põhi all, see on natuke sarnane meie kunagise Metsaorduga tehtud üle-eestilise inventuuriga, kus on tabelid maakondade kaupa. Kirjas on puu asukoht, mõõdud ja tingima-

 Põlispuude andmestik muutub uskumatult kiiresti. Sellel järke pidada on põnev.

ta ka see, kes on mõõtnud ja mis aastal. On väga oluline, et andmed pole anonüümsed. Euroopa puude loendi kõrguse andmetel on aga tihti juurde märgitud isegi see, millise instrumendiga mõõtmine tehti. See on arusaadav: kõrgust mõõta on keerulisem kui jämedust ja mõõduriista mainimine lisab usaldusväärust.

Kas puu ümbermõõtu on lihtne mõõta?

Tegelikult ei ole! Kui lähed lõpuni välja ja tahad olla väga korrektne, siis vahel on keeruline nagu raketiteadus. (*Naerab.*) Kõik mulle saadetud teated rekordpuude kandidaatide kohta püüan ikka ise üle mõõta.

Kui lähed puud mõõtma, mitu mõõtmist sa ühe korraga teed?

Ümbermõõtu mõõdan kaks korda ja kui vahe ei ületa ühe ümbermõõdu meetri kohta ühte sentimeetrit, siis kolmandat korda ei mõõda. Kõrgust on vaja samuti mõõta mitu korda.

Mõõt tuleb võtta mitmest küljest ja kaugemalt kui puu kõrgus.

Nii et kui sa väljas käid, on sul alati mõõduvahendid kaasas?

Alati ei pruugi olla ja siis peab leppima käepäraste vahenditega. Näiteks mõõtma omaenda kämbla või küünarvarrega. Mõõtes väiksemaid puud kämblagaga – suurest sõrmest randmeni –, saab tulemuse vähemasti viie sentimeetri täpsusega. Jämedamaid puud mõõdan küünarvarrega, teades, et selle pikkus keskmise sõrme otsast kuni küünarnukini on 48 cm. Lõpuks saab puu ümbermõõtu mõõta kasvõi püksirihmaga. Puu kõrgust saab kõige lihtsamalt määrata iseenda pikusega võrreldes, aga on ka teisi lihtsaid mooduseid.

Enamasti käin puud spetsiaalselt mõõtnud ja siis on vahendid muidugi kaasas. Lähen kohale vihje peale. Kuidagi leitakse mind üles, kuigi kontaktandmed pole internetis avalikult üleväl. Tuleb e-kirju ja telefonikõnesid. Mul on omal nimestik, kuhu tasub minna – kui sinna kanti satun, mõõdan puu üle. Õeldakse, et kirjaniku päev on korda läinud, kui ta on kirjutanud ühe lehekülje; minu päev on õnnestunud, kui olen saanud mõõta ühe suure puu.

Kui kiiresti vana põlispuu mõõdud muutuvad?

Tamme-Lauri tamm on üks selline, mida olen peaaegu iga aasta või siis igal teisel aastal mõõtnud. 1990. aastatest alates on ta ümbermõõt kasvanud tubli 20 sentimeetrit. Ligi kaheksa ja poole meetri kohta seda muidugi palju ei ole. Selle puu ümbermõõdu mõõtmine on tegelikult paras pähekkel: puu asub kallakul ja ta tüvi on pahklik. Võitja on see, kes saab kõige väiksema ümbermõõdu. Mõõtja, kes pole seda varem mõõtnud, saab kergesti ümbermõõduks 8,8 meetrit.

Peale mõõtude on puudega seotud

A large, textured tree trunk with a man standing next to it for scale. The man is wearing a plaid shirt, dark pants, and a hat. The tree trunk is very thick and has a rough, greyish-brown bark. The background shows green foliage and other trees.

Hendrik Relve on sündinud 18. juulil 1948 Tallinnas. Lõpetanud Eesti põllumajanduse akadeemia metsainsenerina 1971 ja Tartu ülikooli ajakirjanikuna 1989. Aastatel 1972–1978 Eesti metsakorralduskeskuse taksaator, seejärel Eesti koolimetskondade juhendaja. 2002–2015 oli ajakirja Eesti Mets peatoimetaja. Avaldanud arvukalt artikleid, aimeraamatuid ja reisikirjeldusi, esinenud raadio- ja telesaadetes; alates 2001. aastast Vikerraadio populaarse saatesarja „Kuula rändajat“ autor. Pälvinud Valgetähe IV klassi teenetemärgi (2001), Eesti looduskaitsemärgi (2011) ja Kuldmikrofoni (2020).

Mäe-Agariku vaher Otepää lähedal. Tüve rinnasümberruudult (3,9 m) on see üks Eesti jämedamaid

Foto: erakogu

Hendrik Relve oli 2002–2015 ajakirja Eesti Mets peatoimetaja. Pildil vestleb ta toimetuses Horisondi kujundaja Kersti Tormisega

pärimused ja rahvajutud. Ilmselt oled neid tähtsaks pidanud?

Põlispuudel on tõesti kaks poolt: bioloogiline ja kultuuriline pool. Kultuuriline on sama tähtis, aga neid kahte ei saa kõrvutada. Mõlemat poolt tuleb väga hoolikalt uurida. Mulle meeldib mõiste „pärimuspuu“. Ma ei tea, kui laialdaselt on see kasutusel, aga olen seda juurutanud. Pärimuspuud on näiteks pühapuud, ühe pere ja isikutega ning kõikvõimalike muude lugudega seotud puud. Kultuurilist poolt on hakatud maailmas aina rohkem hindama.

Euroopas on 2011. aastast peale igal aastal korraldatud puude võistlust, kus reglemendis on lugu ja seos kohaliku kogukonnaga tähtsam kui puu mõõtmed. Niiviisi tuli Heiki Hanso eestvõttel ühel aastal Euroopa aasta puu võitjaks Orissaare staadionil kasvav tamm. Keset staadioni on veel üks võistkonna liige, tamm! Enne seda käis Wales'ist kohal hindajate esindaja, kes ennustas, et sellise looga puu võidab võistluse. Nii kui kuskilt loetakse sõna „jalgpall“, tuleb tohutu seltskond kaasa. Pärimuspuud võivad olla mõõtmetelt tagasihoidlikud nagu ka Orissaare tamm.

Kuidas hinnata pärimuste tõepära? Muistendites korduvad ju kujundid

– näiteks inimene on muutunud puuks –, mida on kasutatud paljude puude puhul.

Või on puu alla peidetud rahapada. See ongi huvitav: bioloogiline pool kuulub loodusteaduste, ja pärimused humanitaaria poolele, kus on hoopis teised tavad. Loodusteadlasele lähe-

Kui ühe puu kohta on kogunenud väga palju lugusid, siis järelikult on see olnud kohaliku rahva silmis tähtis puu.

vad lood käest ära, aga humanitaaria seisukohalt on see kõik sobilik. See on omaette teema, miks pärimused on just sellised ja kui tõepärased nad on.

Mall Hiemäe on öelnud, et lood rändavad koos inimestega. See on väga õige: näiteks pere on kolinud Eestis mujale ja mõne aja pärast seotub lähedal kasvav suur puu sama pärimusega, mis oli enne teada mujalt. Pärimused levivad rohkem inimeselt inimesele ja pole tingimata seotud kindla puuga. Puu alla maetud rahapada pole midagi muud, kui püüd luua puule väärtust, mida iga inimene mõistab. Kuld puu all!

Järelikult on see väga väärtuslik puu. Sedasorti lood rändavad.

Kas oled pärimust talletanud ka muuseumidele või muutnud kuidagi teistmoodi kättesaadavaks peale oma raamatute?

Näiteks kirjandusmuuseumile olen andnud fotokogu, kus on suure üle-eestilise inventuuri pärimuspuud ja juures on ka pärimused, mis ühe või teise puu juurde käivad. Metsaordu talletatud andmestikku on uurinud näiteks Mari-Ann Rimmel. Ainult folkloristikale pole me puid inventeerides keskendunud, lähtume ikka puust enesest.

Mulle on olnud tähendusrikas folkloristide väide, et pärimuspuu väärtust saab hinnata selle järgi, kui palju leidub temaga seotud lugusid. Lugude sisu on seejuures teisejärguline. Kui ühe puu kohta on kogunenud väga palju lugusid, siis järelikult on see olnud kohaliku rahva silmis tähtis puu. Ranna või Kodavere või tuhandeaastane tamm Peipsi ääres on muistendite ja legendide poolest minu teada kõige rikkam.

Selleks peabki puu tuhandeaastane olema, et jõuaks lugusid koguneda.

Just. Olen olnud hantide juures ja jäädvustanud nende karupeiete kombeid. Need kestavad tavaliselt mitu päeva ja seal lauldakse laule. Ühel lauljal on puust kepp, kuhu ta määrib ära, et nüüd on see laul olnud ja võtame järgmise. Samamoodi kogub puu inimeste lugusid, neid räägitakse põlvkonnast põlvkonda ja puu aitab neid hoida. Selline lugude koguja on olnud näiteks Kernu kadakas. Tema kohta on õige palju pärimusi. Seni, kuni puu kestab, koguneb lugusid juurde.

Praegusel ajal Kalevipoja lugusid ilmselt juurde ei teki?

Kalevipoja lugusid vist mitte, aga uusi lugusid küll. Enamasti on need seotud kohalike inimestega, aga mitte alati. Neid on nii süngeid kui ka helgeid, naljakaid ja absurdseid.

Mulle väga meeldib üks lugu Patukahjatsuse tamme kohta. See

Foto: erakogu

Hendriku oma põlispuu on suguseltsi talu õues kasvav saar. Selle algsest neljast harust on praeguseks järele jäänud kaks

puu asub Raplemaal kuulsa Sipa ohvipärna lähedal. See tamm kasvab alt kahe haruna, mis üleval ühinevad üheks tüveks. Lugu, mida selle kohta kuulsin, tundus huvitav: kes suudab end sealt alt harude vahelt läbi pressida, saab kõigist oma pattudest lahti. Proovisin, kuid ei mahtunud. Aga mõni on mahtunud. Tean ühte, kes pidi selleks kõik riided seljast võtma. Aga siis viimaks mahtus.

Hakkasin kohapeal uurima, kust kohast see jutt ikkagi pärineb? Jõudsin lähikandi talu juurde ja vanaperemehga pikemalt rääkides selgus, et ta mõtles selle loo ise välja. (*Naerab.*) Teisalt sobib süžee, et pühapuu harude vahelt läbi pugemine on imettegeva toimega, väga hästi traditsiooniliseks pärimuslooks. Olen seesuguseid jutte lugenud nii Eestist kui ka kaugemalt. Ei usu, et kohalik küla mees mõnda sellist oli lugenud, ta mõtles selle välja kuidagi intuiitiivselt. Täitsa hea lugu mu meelest.

Arvata võib, et niiviisi on kunagi tekkinud enamik muistendeid.

Loomulikult, kunagi on nad välja mõeldud. Suulise folkloori puhul ongi tore, et nad võivad ajas muutuda ja areneda.

Oled oma põlispuude raamatus kirjutanud, et igapähe võiks olla oma põlispuu. Kas sul endal on?

Muidugi on. See on klassikaline juhtum: minu oma suguvõsa talu õue peal kasvav saarepuu. Olen seda igapädi uurinud, määranud juurdekasvupuuriga vanuse ja jälginud puud mitukümmend aastat. Minust põlvkond vanematelt inimestelt see lugu tuli: neli inimest, üks vend ja kolm õde, ning puul oli algul neli haru. Õeldi, et kui midagi puudega muutub, siis juhtub ka inimestega, ja vastupidi. Pärin nii pole läinud: neljast harust on järel kaks, aga neljast õest-vennast on järel ainult üks. Aga kui tahad seoseid leida, siis ka leiad neid.

Kui usaldusväärseks pead teiste andmeid põlispuude kohta, mida ise pole mõõtnud?

Põlispuude artiklite andmestik on tõesti väga mitmesuguse usaldusväärusega ja eks see oleneb autorist. Augusti Eesti Looduses ilmunud väga heas artiklis kadakast märgitakse muu hulgas, et Eesti vanim on olnud 600-aastane Taressaare kadakas ja see väide pärineb Fred Pussi kogutud andmetest. Kui aga minna algallikani, selgub vanuse määramatus: „.. räägitakse, et puu on 600-aastane“.

Oled ju ise kogenud, kuidas numbrid rändavad artiklist artiklisse. Mu meelest on kohutavalt tähtis minna ise puu juurde ja mõõta ta üle, mitte kirjutada tekst kokku vanade artiklite põhjal. Seetõttu ei jõua ma praegu teha artiklit Eesti suurimatest kadakatest, sest need kõik tuleks looduses üle vaadata ja uuesti mõõta.

Tihti selgub, et inimesed hindavad puid tegelikkusest suuremaks. Olen

Hendrik Relve mõõdab Torgu kuningriigis Torgu-Mõisaküla Pillmani pärna 12. augustil 2020

saanud teateid tohutu suurte tamme-kohta. Ütlen seepeale, et mõõda kõigepealt ise. Selle tulemusena on näiteks übermõõduks saanud neli meetrit. See on tõesti väga suur puu ja eriti oluline siis, kui puuga on seotud pärimused ja puu on perele tähtis. Aga kogu Eesti peale läheb jämeduse poolest siiski tõsisemalt kirja tamm, mille tüve übermõõt ulatub vähe- malt viie meetri kanti.

Kui sageli võib Eesti loodusest leida seninägematute mõõtmega puid?

Neid ikka leiab. Näiteks kadakad: kirjanduses on sageli mainitud 13,5 meetri kõrgust Lasva kadakat kui meie kõrgeimat. Mõõdunud aastal juhatas üks kohalik mees mind Paunküla Punajärve juures väga kõrvalisse kohta, kus ta isa oli näidanud väga kõrget kadakat. Nüüd olen seda puud mõõtnud korduvalt ja saanud keskmiseks kõrguseks 14,0 meetrit. Pakun, et üle 13,5-meetriseid võib meil kasvada mujalgi.

Harjumaalt olen saanud teate

kuuse kohta, mis on übermõõdult Eesti kõige jämedam või vähemasti esimese kolme seas. Pole ise seda veel mõõtma jõudnud. See puu haruneb kaheks, ja siis läheb mõõtmise keeruliseks. Tuleks mõõta allpool harunemist kõige väiksema übermõõduga kohta. Aga kui kõige peenem koht on 1,3 meetrist madalamal, siis kukub puu teise liigasse: teda ei saa ühtselt mõõdetavate põlispuudega kõrvuti panna.

Ilmselt on rohkem lootust leida näiteks jämedaimat pihlakat kui uut jämedaimat tamme?

Kahtlemata. Eriti kui võtame vaatluse alla pihlakast veel väiksemad puud, nagu sarapuu, kuslapuu või paakspuu. Eriti põnev oleks ära mõõta näiteks Eesti suurim kikkapuu. (Naerab.) Selles vallas on jämedamate leidmisrõõmu veel ees palju.

Paljud põlispuud on võetud looduskaitse alla. Kas see on neid hoidnud?

Kui võrrelda sellega, et nad poleks kaitse all, siis kahtlemata on hoidnud. Üldine suundumus on paarikümne aasta jooksul olnud siiski see, et kui eraomanik ise väärtustab oma maal kasvavat põlispuud, siis pole põhjust seda ka riigil kaitsta.

Kui puust on midagi alles, siis kaitse alt välja arvamisega ei maksa vist kiirustada?

Ka selle üle oleme looduskaitseini- mestega palju filosoferinud. Minu arvamus on kindlalt see, et surnud puu bioloogiline väärtus on küll kadunud, ent kuni tüvi seisab püsti, võiks ta jääda kaitse alla, sest tal on säilinud ajalooline ja tihti ka esteetiline väärtus.

Mulle meenub „Tutuga pettäi“ Lepassaare lähedal (vt Eesti Loodus 1966, nr 4): „tutu“ on ära murdunud, puu kui maamärk on kadunud ja kuigi puu on elus, on ta kaitse alt välja arvatud.

See on tõesti piiripealne näide. Tema

esteetiline väärtus on kadunud. Iga puud tuleb käsitada eraldi. Ma pole ammu käinud Kuru männi juures, see kuivas kümmekond aastat tagasi. Käisin seal vist viis aastat tagasi, läksin läbi mitmete eramaade ja suhtlesin vene erusõjaväelasega. Tema arvas, et kuigi puu on kuivanud, las ta olla: ikkagi vägev asi! Selle puu kuju on väga kummaline: läheb alguses mööda maad ja hiljem tõuseb üles.

Kuidas sulle tundub, kas suhtumine suurtesse puudesse on viimastel aastakümnetel muutunud? Vähemasti asulate suurte mõõtmatega puud kipuvad nüüdisajal pigem hirmu tekitama: äkki kukuvad veel pähe?

Põlispuude saatus sõltub palju maaomanikust. Kui tuleb uus omanik, siis temal võib-olla ei ole enam puuga sama sidet. Tihtipeale peetakse suurt puud kodu juures lausa ohtlikuks ja halvaks. Või nagu mina olen selle suhtumise sõnastanud: „Puu ründab!“. (Naerab.) Puud ründavad inimesi, maju ja autosid, nii et parem, kui neid poleks. (Ohkab.)

Siis tuleb puu tegelikult ohtlikkust asjalikult hinnata: kas tüvepuidus on mädanik, kas mõni jäme oks ähvardab alla kukkuda või muud sellist. Ei pea tingimata puud maha võtma, vahel aitab ka okste kärpimisest.

Kas oled kokku puutunud põlispuudega, mis on su silme all hääbunud, ja saad vaid kurvvalt tõdeda, et puu endine vägevus on kadunud?

Vanad puud kaovad vahel isegi üllatavalt kiiresti. Algul ei suutnud ma sellega leppida. Kuidas siis nii: 1990. aasta lõpul sai inventeeritud ja nägi uhke välja, aga juba kümmekonna aasta pärast enam ei ole. Samas on kadumine loogiline. Põlispuud on ju tihti raugaeas ja raugad peavadki kaduma.

Üks selliseid on Rasina remmelgas. Kui viisin Hollandi kuulsama puudeküti Jeroen Pateri 2001. aastal seda hiidu vaatama, oli ta vaimustuses. Ütles, et see on tema andmetel kogu Euroopa kõige jämedam remmelgas. Aga praeguseks on puu tüvi kaheks

lagunenud, üks haru täiesti maas. Tõesti hale pilt.

Suhteliselt lühiealiste isenditega liikide puhul on see paratamatu.

Nii on. Aga miks inimesed üldse põlispuud hindavad? Sest nad elavad inimestest märksa kauem. Kui küsida kuskil peres kõige vanemalt pere liikmelt, kas puu oli tema nooruses samasugune, saab enamasti jaatava vastuse. Tamme ja pärnade puhul see kindlasti nii ongi. Algul olin väike, nüüd olen vana, aga puu on ikka samasugune. Inimesele on põlispuu igavikuline ja tekitab aukartustunde, sest on mitu inimpõlve püsinud.

See on samuti huvitav, kust on tulnud sõna „põlispuu“. Euroopa teistes keeltes ei suudeta seda ühe sõnaga väljendada, selleks on vaja mitut sõna. Aga eesti keeles saab.

 Põlispuude saatus sõltub palju maaomanikust. Kui tuleb uus omanik, siis temal võib-olla ei ole enam puuga sama sidet.

Kui inimene leiab hästi suure puu, kas siis peaks sulle teatama?

Jaa, aga võiks teatada ka näiteks Eesti Looduse toimetusele. Kuid enne võiks eeltöö siiski ära teha: mõõta jämeduse (vt lk 28 – *toim*) ning teha foto. Tore näide on viimastel kuudel olnud üks Rannamõisa mehe teade. Algul ta ei teadnud isegi puu liiki. Aga mõõtis ära ja saatis mitu fotot. Võra fotost oli siis näha, et liik on jalakas. Täiesti tähelepanuväärse jämedusega jalakas.

Kuidas sind põlispuud huvitama hakkasid?

Mul oli otsustav hetk tudengina, kui matkasime Lõuna-Eestis ja jõudsimme Tamme-Lauri tamme juurde. Sel ajal oli tamme õõnsust puhastatud ja kivist raketist polnud veel sisse ehitatud. Sinna sai ronida – praegu on seal harude vahel raudluuk, aga siis oli lihtsalt auk. Sees olid otsekui toas. Mingist oksaagust vaata-

sin välja Lõuna-Eesti ilusat künklikku maastikku. Sel hetkel käis nagu nõks minust läbi.

Kuidas sa jõudsid metsanduse juurde?

See oli rohkem jonni värk. Õppisin reaalkoolis, kus kõik läksid edasi õppima rauakooli, TPI-sse. Esimese hooga mõtlesin, et lähen vooluga kaasa. Aga siis hakkasin mõtlema, et tegelikult ma ju ei taha: bioloogia või metsandus oleks palju paeluvam. Ja metsandus tundus eriti romantiline. Muidugi oli ülim sinisilmsus arvata, et metsandus tähendabki mõnusat metsades ringikolamist. Aga sealtkaudu sain ma siiski loodusele lähemale.

Kas loodusehuvi oli sul ikka enne viimast klassi olemas?

Jah, see pärines kodukohast, sealt, kus praegu see kaheharuline saar on alles. Sõjajärgse lapsena veetsin suurema osa suvedest maal. Isa oli küüditatud Kasahstani ja ema pidi kõvasti tööd rabama. Nii veetsingi enamiku päevi vanaema juures. Mu praegu rohkem kui 90-aastane tädi Laine on rääkinud, et võisin kolmeaastase lapsena pikalt sipelgapesa juures kükitada, ja ära ei tüdinud.

Kas inimeste loodusehuvi on varasemaga võrreldes vähenenud või suurenenud?

See on teisenenud. Küllap matkatakse ja uidatakse looduses rohkem, aga järjekindlat loodusevaatlemist on pigem vähem. Mu meelest on kolme sorti loodushuvilisi: esmalt need, kes tahavad loodusesse, sest nad ei taha olla linnas, saaks vaid siit minema. Teine aste on need, kellele on loodus tähtis taustana, näiteks tervisejooksjad, suveteatrite külastajad looduskauis kohas ja nii edasi. Kolmandaid tõmbab loodus ise, nad lähevad looduse enda pärast ja märkavad, panevad loodust tähele.

Aga väga palju oleneb ka sellest, et leiduks laste looduse juurde juhatajaid. Minu meelest on enam-vähem iga laps loomult loodushuviline. Leiduks vaid täiskasvanuid, kes neid loodust mõistma talutaksid. ■